

УДК 340.1

ХАРАКТЕРИСТИКА КУЛЬТУРНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Ніколенко Л.М., д. ю. н., професор,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін
Донецький юридичний інститут МВС України

Ошкадеров І.Г., директор
Товариство з обмеженою відповідальністю «МЖКБУД»

Стаття присвячена дослідженню культурних прав людини та громадянина в умовах правової модернізації, визначенню їх особливостей і змісту, обґрунтуванню можливих напрямів розвитку й удосконалення.

Ключові слова: права, культурні права, культура, права людини та громадянина, система прав, правова модернізація.

Статья посвящена исследованию культурных прав человека и гражданина в условиях правовой модернизации, определению их особенностей и содержания, обоснованию возможных направлений развития и совершенствования.

Ключевые слова: права, культурные права, культура, права человека и гражданина, система прав, правовая модернизация.

Nikolenko L.M., Oshkaderov I.G. CHARACTERISTICS OF CULTURAL HUMAN RIGHTS AND CITIZENS IN MODERNIZATION OF THE LEGAL SYSTEM

The article is devoted to the study of cultural rights of man and citizen in conditions of legal modernization, definition of their features and content, justification of possible directions of development and improvement.

Key words: rights, cultural rights, culture, human rights and citizen, system of rights, legal modernization.

Постановка проблеми. За роки існування незалежної України, на жаль, питання культурних прав людини та громадянина практично завжди були на другорядному плані. А.М. Колодій підкреслював, що культура особистості й правова держава – це поняття, що взаємодоповнюють одне одного. Дійсні цілі правової держави не можуть обмежуватись тільки сферою економіки та політики. Держава має піклуватись про задоволення нематеріальних (духовних) інтересів людини, у тому числі про формування правової свідомості й культури, і на цій основі про підвищення загальної юридичної грамотності, подолання правового нігілізму та конформістського ставлення до права [1, с. 127].

В умовах розвитку глобалізаційних процесів для будь-якої країни вкрай важливо зберегти свою національну ідентичність. Збереження поваги до культурних прав має виключне значення для розвитку соціальної взаємодії між громадами в умовах мультикультурного світу. Тому в сучасних умовах питання розвитку культурних прав є дуже важливими. Як підкреслюють учені, у сучасний український культурний простір активно втручається ліберальна цивілізація, широко використовуючи глобальні медіаінформаційні та загальнокультурні ресурси. Ось чому важливо зберегти свою ідентичність, не відгородившись при цьому від процесів, які відбуваються у світі [2, с. 34]. Запорукою вказаного є повноцінне забезпечення вільного й усебічного розвитку особистості, що лежить в основі культурних прав людини та громадянина, гарантованих чинною Конституцією України. Розв'язання цієї проблеми неможливо без осмислення поняття культурних прав і

свобод людини та громадянина, тим більше що в юридичній літературі воно висвітлено недостатньо [3, с. 28].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання культурних прав людини та громадянина були предметом дослідження таких учених, як М.М. Мацькевич, П.М. Рабінович, О.Ф. Мельничук, Б.А. Пережняк, С.Л. Лисенков, Ю.Л. Юринець, А.М. Колодій, Н.В. Волкова й інші науковці.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні та аналізі культурних прав людини та громадянина в умовах правової модернізації, визначенні їх особливостей і змісту, обґрунтуванні можливих напрямів розвитку й удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культурні права людини та громадянина в умовах набуття Україною рис демократичної, соціальної, правової держави є не лише засобом задоволення культурних (інтелектуальних) інтересів і потреб, а й становить один із елементів механізму правового регулювання суспільних відносин загалом. Ці властивості є формами прояву особистісної й соціальної цінності прав і свобод людини та громадянина [4]. Як свідчить світовий досвід, існує така закономірність, якщо нижча соціальна культура, то вищий рівень корупції. Тож марними є сподівання на прогресивну роль так званого громадянського суспільства [5, с. 25–27].

Міжнародно-правові акти закріплюють обов'язок держав заохочувати й розвивати ефективно здійснення культурних та інших прав і свобод, які випливають із гідності, властивості людській особистості, і є суттєвими для вільного й повного розвитку [6].

Визначення поняття культурних прав в енциклопедичній і науковій літературі надається за різними підставами. Так, в енциклопедичних словниках культурні права визначені як особливий комплекс гарантованих конституцією, всім законодавством прав і свобод людини у сфері культурного й наукового життя [7, с. 174]; прав і свобод людини та громадянина, спрямованих на забезпечення культурних і духовних потреб особи [8, с. 431].

П.М. Рабінович тлумачив культурні (гуманітарні) права як можливості збереження та розвитку своєї етнічно-національної самобутності, доступу до здобутків духовної й матеріальної культури нації, народу, людства, їх засвоєння, використання та участі в подальшому їх збагаченні [9, с. 10].

С.Л. Лисенков зазначав, що культурні права – це сукупність конституційних прав і свобод громадян, які покликані забезпечувати їм можливість задоволення та розвитку їхніх інтелектуальних потреб, здібностей, а також активну участь у духовному житті суспільства [10, с. 64].

А.М. Колодій наголошував, що культурні права і свободи людини та громадянина – це можливість доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) і всього людства [11, с. 174, 199].

Деякі вчені зазначають, що культурні права пов'язані з широким колом таких питань, як самовираження і творчість, включаючи різні матеріальні й нематеріальні види мистецтва; інформація й комунікація; мова, самобутність і належність до різних громад; формування особливих уявлень про міру та ведення певного способу життя; освіта і професійна підготовка; доступ, сприяння й участь у культурному житті; проведення культурних стратегій і доступність до матеріальної та нематеріальної культурної спадщини [12, с. 213].

Відповідно до Конституції України, перелік культурних прав людини та громадянина в Україні включає право на освіту (ст. 53), свободу літературної, художньої, наукової й технічної творчості (ст. 54), право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54), на свободу світогляду та віросповідання (ст. 35) тощо.

Стаття 53 Конституції України визначає право на освіту, яке охоплює право практично на всі основні види освіти. Норма Конституції щодо права на освіту кореспондується зі ст. 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, що проголошує право кожної людини на освіту. Право на освіту має свої ознаки, які можна класифікувати на дві групи: 1) загальні, які притаманні всім категоріям прав людини; 2) спеціальні, які розкривають особливість права на освіту в системі прав людини. До загальних ознак належать природний характер права на освіту; невід'ємність від людини; воно є загальним і рівним для кожного; необхідним для повноцінного, гармонійного розвитку людини, суспільства, держави; забезпечується державою та соціальним середовищем загалом. До спеціальних ознак права на освіту належать такі: а) спрямованість на задоволення культурних, духовних потреб та інтере-

сів конкретної особи, суспільства й держави безпосередньо, а також соціально-економічних – опосередковано; б) його здійснення не завжди залежить від волі конкретного суб'єкта; в) суб'єкт права на освіту не завжди збігається з носієм його обов'язку; г) двоїста природа об'єкта (нематеріальний його характер, який має свою майново-грошову цінність); д) реалізація права через освітні правовідносини та шляхом самоосвіти [13, с. 126–127].

Право на освіту має свої особливості:

– по-перше, це право конституційне, воно визначено в Конституції України. При чому варто зазначити, що це право визначено в конституціях усіх демократичних і правових держав;

– по-друге, це право загальне й доступне, причому не тільки для громадян України, а й для іноземних громадян та осіб без громадянства. Що до доступності, то варто зазначити, в умовах скорочення фінансування освіти та збільшення кількості осіб, які бажають отримати вищу освіту, спостерігається посилення нерівності доступу до освіти;

– по-третє, це право асиміляційне. Воно може бути зараховано не тільки до культурних прав людини та громадянина, а також до громадянських і соціальних. Право на освіту можна зарахувати до громадянських прав, тому що це право реалізується людиною самостійно, на свій розсуд (за допомогою батьків або законних представників) з метою виконання громадянського обов'язку отримати загальну середню освіту. У подальшому людина вже сама приймає рішення щодо отримання вищої освіти, але Конституція гарантує можливість вибору незалежно від статі, національності, соціального походження, здібностей. Право на освіту можна зарахувати й до соціальних прав, тому що освіта є однією з галузей (зі сфер) суспільства, передбачає створення системи державних гарантій щодо отримання освіти кожною людиною. Право на освіту є культурним правом, бо за допомогою освіти людина долучається до різних аспектів культури суспільства, не тільки національної, а й загальної. Освіта є вирішальним напрямом у визначенні особистої політичної, громадянської, правової, моральної культури.

Стаття 54 Конституції України зазначає, що громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової й технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Свобода літературної, художньої, наукової й технічної творчості охоплює, зокрема, право людини індивідуально або колективно вільно діяти, займатися культурною творчістю чи діяльністю, освоювати культурні знання, обмінюватися культурними знаннями з іншими. Ця норма певною мірою відповідає положенням ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права.

Свобода творчості – це право людини створювати літературні, художні, наукові й інші твори, проводити наукові дослідження, втілювати власні творчі ідеї та задуми. Свобода творчості юридично гарантується всім,

хто займається творчою працею, тобто кожна людина має право на всі види творчої діяльності відповідно до своїх інтересів і здібностей. Сутність цього права полягає у визначенні обов'язку держави всіма законними засобами забезпечувати правовий захист свободи творчості людини, без втручання в її творчу діяльність, за винятком, коли така діяльність призводить до пропаганди війни, насильства, жорстокості, расової, національної, релігійної нетерпимості.

У переліку культурних прав людини та громадянина відсутнє право на доступ до культурних цінностей. Доступність включає право кожної людини шукати, вивчати, отримувати й поширювати інформацію щодо культурних цінностей будь-якою мовою. Людина повинна мати право доступу до культурних цінностей, тобто культура повинна бути доступна як для людини, так і для суспільства без будь-якої дискримінації [14]. Це право має бути дотримано під час надання можливості доступу до цих благ будь-якої людини, у тому числі для літніх осіб та інвалідів. Держава повинна забезпечувати людині вільний доступ до творів мистецтва. Варто визнати, що натеper соціально незахищені верстви населення не мають доступу до культурних цінностей (високі ціни на книги, квитки в театри, музеї), відповідно, вони втрачають право обирати подальший шлях свого духовного розвитку. Тому необхідно втілювати в життя соціальні програми, спрямовані на реалізацію права на доступ до культурних цінностей. Можна зазначити, що в деяких музеях є дні вільного відвідування або пільгові квитки в кіно для певних соціальних груп, використовуються Інтернет-ресурси для поширення можливості доступу, але всі ці заходи повинні спиратися на державну підтримку. В умовах розвитку соціальної та правової держави повинні бути задіяні всі можливості, які підвищують рівень толерантності в суспільстві. До того ж Конституція 1978 р. містила право на користування досягненнями культури, що є елементом права на доступ.

Свобода літературної, художньої, наукової й технічної творчості, що визначена ст. 54 Конституції України, є підставою для втілення на практиці права на доступ до культурних цінностей. Право на доступ до культурних цінностей міститься в універсальних міжнародних і регіональних правових стандартах: ст. 27 Загальної декларації прав людини, ст. 15 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права.

Стаття 35 Конституції України визначає право кожної людини та громадянина на свободу світогляду й віросповідання. Ця норма також відповідає міжнародним нормативним актам: ст. 18 Загальної декларації прав людини і статті 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, де зазначено, що кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії.

Стаття 35 Конституції України наголошує, що це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноосібно чи колективно релігійні культури і ритуальні об-

ряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква та релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Важливим питанням під час реалізації культурних права людини та громадянина є недопущення дискримінації. У пункті 2 ст. 2 і ст. 3 Пакту про економічні, соціальні та культурні права забороняється будь-яка дискримінація в здійсненні права кожної людини на участь у культурному житті за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального становища, майнового стану, народження або за іншою ознакою. Тобто людина не може бути дискримінована за зроблений нею вибір на користь належності чи неналежності до цієї або іншої культурної громади чи здійснення або нездійснення конкретної культурної діяльності. Аналогічним чином ніхто не може бути позбавлений доступу до культурної діяльності, об'єктів і предметів, а також послуг культурного призначення.

На особливу увагу заслуговують права національних меншин на свою етнічну культуру. Право на національну культуру закріплено не тільки в документах ООН і Ради Європи, а й практично в усіх документах НБСЄ/ОБСЄ. Особи, які належать до національних меншин, мають право вільно висловлювати, зберігати й розвивати свою культуру без будь-якої дискримінації та в умовах повної рівності перед законом. Міжнародні інститути, акти міжнародного права також визнають властиву корінним народам гідність і їхній унікальний внесок у розвиток суспільства, забезпечення плюралізму й рішуче підтверджують прихильність міжнародного співтовариства їхньому економічному, соціальному й культурному добробуту та забезпечення для них можливості користуватися плодами сталого розвитку. Держави повинні забезпечувати повну й безперешкодну участь корінних народів у всіх аспектах життя суспільства, зокрема в питаннях, які зачіпають їхні інтереси. З огляду на важливість заохочення та захисту прав корінних народів і внесок такого заохочення й захисту в політичну та соціальну стабільність держав, у яких такі народи мешкають, державам потрібно, відповідно до міжнародного права, приймати узгоджені позитивні кроки щодо забезпечення поваги всіх прав людини й основних свобод корінних народів на основі рівності й недискримінації та визнавати значення й різноманіття їхньої самобутності, культури та громадської організації [15].

Висновки з проведеного дослідження. На підставі зазначеного можна резюмувати, що культурні права людини та громадянина є невід'ємною частиною всієї системи прав людини. Їх значимість підкреслюється тим, що вони належать до основних і невідчужуваних прав людини та регулюються значною кількістю міжнародних нормативних актів.

Для ефективної реалізації культурних прав людини їх перелік треба доповнити правом на доступ до культурних цінностей. Право на доступ до культурних цінностей варто розуміти як визначену в міжнародних і національних законодавчих актах можливість людини безперешкодно користуватися об'єктами культурної спадщини, що забезпечують її культурний розвиток, а також обов'язок держави створити відповідні умови для реалізації цього права, гарантувати та захищати це право.

Культурні права людини та громадянина спрямовані на гармонійний і духовний розвиток людини й допомагають кожному громадянину стати корисним учасником у політичній, економічній, соціальній і культурній сферах. Культурні права мають свої особливості: вони становлять групу прав людини та громадянина, яка є базисною для розвитку інших прав; відображають духовні та правові закономірності розвитку держави й громадянського суспільства; визначають зміст і рівень гуманізму українського законодавства та його відповідність міжнародним соціальним стандартам; забезпечують духовний розвиток людини й визначають його вплив і роль на розвиток політичної, економічної, духовної, соціальної та культурної сфер держави й суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колодій А.М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
2. Мацькевич М.М. Поняття та особливості конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Актуальні проблеми вдосконалення чинного

законодавства України: зб. наук. ст. Івано-Франківськ, 2013. Вип. 32. С. 43–53.

3. Соколенко Ю. Поняття культурних прав і свобод людини та громадянина. Право України. 2005. № 2. С. 27–32.
4. Мацькевич М. Культурні права та свободи людини і громадянина: питання регламентації змісту та реалізації. Віче. 2011. № 20. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2758/>.
5. Костенко О. Про підвищення ролі суспільних наук у модернізації України. Віче. 2010. № 13. С. 25–27.
6. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, подписан в г. Хельсинки 01.08.1975. Сб. действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. Вып. XXXI. Москва: [Б. и.], 1977. С. 544–589.
7. Корінний М.М., Шевченко В.Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури. Київ: Україна, 2003. 384 с.
8. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2001. Т. 3: К–М. 792 с.
9. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2004. 464 с.
10. Лисенков С.Л. Соціальна та особистісна цінність культурних прав і свобод громадян. Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників органів внутрішніх справ: зб. наук. праць. Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1995. С. 62–66.
11. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ: Правова єдність, 2008. 350 с.
12. Кукин Е.А. Культурные права как неотъемлемая часть системы прав человека. Вестник РУДН. Серия «Юридические науки». 2011. № 4. С. 210–218.
13. Мельничук О.Ф. Ознаки права людини на освіту: загальнотеоретичний аналіз. Юридичний вісник. 2011. № 2(19). С. 124–127.
14. Волкова Н.В. Защита культурных прав человека в международном праве: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Москва, 2013. 209 с.
15. Венская декларация и программа действий, принята в г. Вене 25.06.1993 на 2-й Всемирной конференции по правам человека. Дипломатический вестник. 1994. № 3–4. С. 45–63.